

18. TSDAGO Ukrayiny. F. 1. – Op. 46. – Spr. 811.
19. TSDAGO Ukrayiny. F. 1. – Op. 46. – Spr. 1580
20. TSDAGO Ukrayiny. F. 1. – Op. 75. – Spr. 61.

УДК 37.018.58

АЛЬТЕРНАТИВНІ ШКОЛИ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ

Мартинчук Інна

У статті розглядається питання історії становлення альтернативної освіти, з'ясовується сутність альтернативної школи як педагогічного явища. Метою авторського дослідження є визначення пріоритетів альтернативних педагогічних систем України на прикладі авторської школи XIX–XX ст., досвід організації навчання яких заклали фундамент сучасних авторських шкіл, окреслення їх переваг і недоліків.

Аналіз досліджень наукового доробку окресленої проблеми, зокрема робіт О. Сухомлинської, Л. Баталія, Л. Рубан, Л. Пуховської, І. Кравця та інших дослідників дали можливість узагальнити зарубіжний і вітчизняний досвід альтернативної освіти, визначити принципи організації діяльності освітнього закладу в статусі альтернативного.

Найбільш цікавими вітчизняними освітніми проектами вважаємо комплексну програму розвитку дітей «Росток», програму Всебічного розвитку дитини «Крок за кроком», систему розвивального навчання, комплексну систему навчання М. Гузика. У статті розглянуто один із напрямів альтернативного навчання – освітні проекти, які дають можливість поєднати систему класичної освіти з авторськими новаціями. Альтернативні школи спрямовані на створення комфортного середовища, розкриття здібностей, розвиток дитини як творчої самоорганізованої особи. Як і класичне, альтернативне навчання має свої плюси і мінуси, але саме його існування збагачує сучасне освітнє середовище новими ідеями, відкриває нові можливості для експериментальної перевірки творчих авторських здобутків, відкриває нові перспективи для шкіл майбутнього.

Ключові слова: *альтернативне навчання, авторська школа, альтернативна школа, програма розвитку «Росток», школа-комплекс М. Гузика.*

Сучасні виклики громадянському суспільству України створюють, як не парадоксально, сприятливі умови розвитку української освіти, її входження до європейського більш гуманістичного освітнього простору.

В Законі України «Про освіту» говориться, що Держава здійснює соціальний захист вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів та інших осіб незалежно від форм їх навчання і типів навчальних закладів, де вони навчаються, сприяє здобуттю освіти в домашніх умовах [7, ст. 3.2]. Отже йдеться про актуальність створення освітнього простору, де відповідальні батьки будуть допомагати дитині обирати напрям навчання шляхом традиційної чи альтернативної освіти.

Ідея альтернативних шкіл виникла наприкінці 1960-х рр. як результат педагогічних рухів проти унітарної освіти. Вони повинні були забезпечити індивідуалізацію та диференціацію опанування учнями великої кількості елективних предметів і курсів через використання нетрадиційних форм і методів навчання. В сучасному освітньому середовищі існує понад півтора десятка таких шкіл. Найбільш відомі – це інноваційні школи, експериментальні, «школи без стін», «магнітні школи», «пілотні школи», «навчальні парки», «вільні школи», «вуличні академії», консорціуми тощо. Одні з них являють собою авторські ідеї, впровадженню яких підпорядкований процес навчання, інші використовують наявний європейський та вітчизняний досвід.

Альтернативна освіта зростає і розвивається паралельно з класичною системою і використовує принципово нові підходи до навчально-виховного процесу і отримує все більше і більше прихильників як серед споживачів освітніх послуг, так і всередині науково-педагогічного середовища. Однак розвиток альтернативних освітніх технологій поки ще носить безсистемний характер і пов'язаний з певними труднощами щодо їх впровадження в Україні. Крім цього далеко не усі заклади альтернативної освіти добросовісно виконують взяті на себе зобов'язання, намагаються використати шалений потяг до нетрадиційного навчання. Тому у дослідженні ми зробимо спробу визначитись із термінологією, основними рисами і принципами діяльності альтернативних навчальних закладів України на прикладі освітнього явища як авторська школа, новаціями, які використовуються у навчально-виховному процесі.

Основними завданнями дослідження є, по-перше, визначення місця і ролі альтернативних педагогічних систем в освітньому просторі України на прикладі авторської школи, їх систематизація і, по-друге, окреслення основних переваг і недоліків альтернативної освіти в країні.

Аналіз досліджень наукового доробку окресленої проблеми, зокрема робіт О. Сухомлинської, Л. Баталія, Л. Рубан, Л. Пуховської, І. Кравця та інших дослід-

ників дали можливість узагальнити зарубіжний і вітчизняний досвід альтернативної освіти. Ознайомлення з науковими доробками М. Лещенко, І. Дичківської, М. Поташника, Н. Побірченко та інших сприяли визначенню специфічних характеристик, що дозволяють розглянути принципи організації діяльності освітнього закладу в статусі альтернативного.

Концепція альтернативної освіти привертає до себе увагу досить давно. Засновниками прогресивної освіти вважають Джона Дьюї, Френсіса Паркера. Фундаторами авторської педагогіки справедливо буде назвати С. Френе, М. Монтесорі, Р. Штайнера, російського педагога М. Щетиніна, а також вітчизняних педагогів-новаторів В. Ф. Дурдуківського, В. О. Сухомлинського, О. А. Захаренка, М. П. Гузика, діяльність яких обіймає ХІХ–ХХ ст., досвід організації навчання яких заклали фундамент сучасних авторських шкіл.

Розкриваючи зміст поняття С. У. Гончаренко наголошує, що альтернативні школи (від лат. *alter* – інший), «вільні школи» – неповні й повні середні школи, які діють паралельно або замість звичайних шкіл і забезпечують освіту, альтернативну за змістом або за формами й методами роботи з учнями [2, 23].

Альтернативні школи, зважаючи на свою інноваційність, відкритість, демократичний характер використовують як відомі авторські зарубіжні та вітчизняні педагогічні ідеї, так і перевірені часом, визнані в освітньому середовищі. Кожна з них має свою концепцію, відповідно до якої формуються пріоритети, принципи освітнього процесу, створюється відповідне навчально-методичне забезпечення, відпрацьовуються інноваційні педагогічні технології. Незважаючи на певний профіль навчання, використання авторських доробок чи існуючого світового прогресивного досвіду, головним гаслом шкіл нового типу є творення вільної дитини, розвитку її творчих здібностей, обдарованості, знань, умінь і навичок, психічних функцій, способів діяльності.

У статті «Альтернативна освіта як предмет наукового дискусусу у вітчизняному та зарубіжному педагогічному просторі» О. Заболотна наводить визначення поняття альтернативної педагогіки з «Педагогічної енциклопедії ХХІ століття»: альтернативна педагогіка визначається як «течія педагогічної думки, яка сягає основ руху нового виховання, а на сучасному етапі пов'язана з досвідом практичного реформування шкіл, педагогічними інноваціями, експериментами чи новаторськими проектами (лат. *alternare* – змінюватися, *alterno* – змінюємо), завданням яких є привнесення у педагогічну теорію і практику нових перспектив розвитку чи ідей. Цей тип педагогіки асоціюється з відмінними від загальноприйнятих, домінуючих форм, методів чи організаційних моделей навчання і виховання» [6]. За словами дослідниці, альтернативна освіта у міжнародному педагогічному просторі розглядається як поле для впровадження альтернативної педагогіки, а сама

альтернативна освіта – це свого роду форма опозиції існуючій освітній системі. Вона керується положеннями, визначеними альтернативною педагогікою.

Виходячи з критеріїв, за якими визначаються загальновизнані, традиційні та альтернативні заклади освіти, автор виділяє окремі пари або тематичні групи, один з елементів яких є загальновизнаним, традиційним, а інший – альтернативним:

- за джерелом фінансування (державні чи приватні заклади);
- за спрямованістю навчальної діяльності (навчання загальноосвітнє чи трансгресивне, холістичне тощо);
- за ставленням до релігії (світські чи релігійні освітні заклади);
- за організацією навчання (навчання сегрегаційне чи інтеграційне);
- за наявністю авторської концепції (школи традиційні чи авторські).

Хочемо звернути увагу на можливість входження одного закладу до різних класифікаційних груп, оскільки за одним критерієм він може бути альтернативним, а за іншим – традиційним.

До груп альтернативних закладів середньої освіти, які потребують системного вивчення, відносимо:

- приватні школи, які найчастіше є конфесійними;
- чартерні школи, які поєднують приватну ініціативу і державне фінансування;
- спеціальні школи, призначені для навчання дітей з особливими потребами;
- авторські школи (школи Монтесорі, Штайнера (Вальдорфські), Френе, Ніла тощо);
- школи з нетрадиційною організацією навчання (школи без стін, експериментальні школи, Сендз-школи, віртуальні школи, домашнє навчання тощо);
- загальноосвітні державні школи з нетрадиційною концепцією організації навчання (школи з інтеграційним, корекційним навчанням тощо) [6].

Отже, альтернативна освіта стосується тих моделей навчання і виховання, які є принципово відмінними від домінуючих форм.

У статті «Чи були школи В. О. Сухомлинського і О. А. Захаренка альтернативними існуючим?» О. Сухомлинська наводить пояснення такого педагогічного явища, який науковці відносять до категорії «альтернативність». Це, передусім, альтернативна освіта, яку зіставляють з альтернативною школою, а також такі поняття, як «нова школа», «школа нового типу», «ефективна школа», новаційна, інноваційна, авторська, експериментальна, нетрадиційна, незалежна, нестандартна школа. Вивчивши й проаналізувавши всі ці поняття й терміни, яких стає дедалі більше, ми дійшли висновку, що альтернативна школа – термін, що вживається для характеристики навчально-виховного закладу, де застосовується певна си-

стема підходів до освіти і виховання дітей [11, 14]. Також необхідно додати, що альтернативна школа – це навчальний заклад, орієнтований на відхід від стандартизації навчально-виховного процесу, далекий від рутини і байдужості.

Вважаємо доцільною тезу Л. Баталія, дослідниці з Рівного, що нині не існує визначених критеріїв, за якими навчальний заклад однозначно можна віднести до альтернативного. Важливим чинником є наявність хоча б однієї позиції, яка не практикується в класичних навчальних закладах або відкидається ними [1]. За основу її систематизації альтернативних шкіл були взяті висновки Джона Д'юї щодо критеріїв, які беруться до уваги при визначенні груп, у яких один елемент є традиційним, інший – альтернативним, а саме: за джерелом фінансування (державні чи приватні заклади); за спрямованістю навчальної діяльності (навчання загальноосвітнє чи інтеграційне); за ставленням до релігії (світські чи релігійні навчальні заклади); за організацією навчання (навчання сегрегаційне чи інтеграційне); за наявністю авторської концепції (школи традиційні чи авторські) [5, 77–79].

На інші, фінансові, ознаки альтернативної школи вказує Аліна Туз, засновник Сімейного центру Кітерра (м. Київ). За її словами, альтернативна школа відрізняється від державної тим, що вона не залежить від державного фінансування. Як і приватні школи, альтернативні проекти утримуються, головним чином, коштами батьків. Але на відміну від приватної, альтернативна школа, як правило, не має ліцензії, отже вона не може видавати атестати державного зразка. Учні альтернативної школи атестуються через заочну, дистанційну форми навчання або екстернат [13]. Для батьків це означає, що навчання не буде безкоштовним і вони матимуть справу не тільки з обраним альтернативним закладом, а ще й з тим, який видає документ про освіту.

На прикладі авторських шкіл В. Сухомлинського і О. Захаренка О. Сухомлинська не тільки доводить факт існування альтернативних шкіл у вітчизняному освітньому просторі, а й визначає певні ознаки, які характеризують авторську школу як альтернативну: розташування за містом; навчання, доповнене працею; автономія учнів. Авторка наводить перелік засад у послідовності, що відповідає їх значущості: 1) іншу філософію освіти, що принципово відрізняється від існуючої; 2) інші, відмінні від загальноприйнятих, навчальні і виховні програми; 3) гнучкі спеціальні курси, методики, альтернативні традиційній школі і т. ін. [11, 14]. Крім цього вона підкреслює, що альтернативність виявляється насамперед у зіставленні з існуючою парадигмою освіти, з педагогічною ідеологією, наповненням шкільного простору. Отже, висновок, що «авторська школа» є по своїй суті альтернативною традиційному навчання, є безсумнівним.

Протягом двох останніх десятиліть відбувалося відпрацювання методологічних засад такого педагогічного явища, як «авторська школа», визначались його

характерні риси і особливості. На наш погляд, найбільш чітко зміст поняття надається у «Педагогічному словнику» за редакцією М. Д. Ярмаченка. За його тлумаченням, авторська школа – це експериментальний навчально-виховний заклад, у якому реалізується нова педагогічна система, розроблена конкретним педагогом чи творчим педагогічним колективом [8, 14].

Неможна не погодитись із дослідниками змістовного аспекту поняття «авторська школа». Зважаючи на велику кількість підходів щодо її характерних ознак, автори вважають безперечною тезу, що це заклад, який базується на наявності автора, лідера педагогічного колективу, вплив особистості якого позначається на всьому укладі школи і дає змогу організувати дитячий заклад, який суттєво відрізнявся б від масової практики [9, 18]; сформульована автором концепція школи; пошуковий характер діяльності, здійснення експерименту; більш творчий порівняно з масовою школою характер життєдіяльності вчителів і учнів; включення всіх суб'єктів освітнього процесу (учителів, учнів, батьків) у процес реалізації авторської концепції; стійкість і стабільність результатів [14].

Тож виходячи з попередніх міркувань, «альтернативна школа» – це не тільки авторська школа. На відміну від останньої, це не оригінальна загальнопедагогічна дидактична система, яка має експериментальний характер, а заклад, орієнтований на використання перевірених педагогічних новацій.

Найчастіше організатори альтернативних шкіл використовують такі знані авторські системи: Вальдорфська Р. Штайнера, раннього розвитку дитини М. Монтессорі, гуманістичну педагогіку С. Френе, проектні технології у навчанні та інші.

Не відстають і вітчизняні педагогічні новації. Найбільш цікавими серед них вважаємо такі освітні проекти, як комплексна програма розвитку дітей «Росток» Т. Пушкарьової, програма Всебічного розвитку дитини «Крок за кроком», система розвивального навчання Д. Ельконіна, В. Давидова та О. Дусавицького, комплексна система навчання М. Гузика.

Дидактична система М. Гузика є яскравим прикладом альтернативної освіти в Україні. Школа-комплекс діє з 1988 року у місті Южному Одеської області, є державною, але працює за авторською системою. Це перша загальноосвітня школа в Україні, яка офіційно отримала статус «Авторська школа». За словами М. Гузика, основна мета його педагогічної системи – усунення страху зі школи, необхідність запровадження альтернативи оцінкам, екзаменам, створення умов для розвитку дітей відповідно до їхніх талантів.

На його думку, існує вісім основних типів талантів: академічний (талант до наукової діяльності), художньо-естетичний, ручний, спортивний, соціальний (талант доглядати за іншими людьми), візуально-стратегічний (талант управління), духовний (талант проповідників), та універсальний (талант до всього). Типова

програма загальноосвітньої школи розрахована на дітей з академічним талантом, а таких, за підрахунками М. Гузика, всього 5 %. Набагато більше дітей з талантами до мистецтв – 65–70 % [3, 4–5].

На думку М. Гузика, у Комбінованій системі органічно поєднанні мета і зміст освіти, які закладені у державні навчальні програми, з метою і змістом навчання й розвитку кожного учня відповідно до його індивідуального досвіду. У контексті втілення цієї ідеї визначається індивідуальна стратегія навчання й розвитку школярів. Діти не можуть засвоїти усі предмети в однаковому обсязі. Ним запропоновані диференційовані програми – «А», «В», «С», «D», – які відрізняються одна від одної ступенем узагальнення знань і відповідним до нього рівнем розумової діяльності, що виявляється у кінцевому продукті навчання згідно із вимогами програми [4, 11].

За результатами діяльності Авторська школа-комплекс М. П. Гузика у 1994 році була визнана ЮНЕСКО однією з найкращих шкіл у Європі. Це також єдина школа, яка потрапила в Європейський реєстр «Культурні та духовні скарбниці України».

Уперше принципи, що застосовуються в програмі розвитку дітей «Росток», сформулював професор Лев Тарасов, який назвав розроблену ним модель загальної освіти «Екологія і діалектика». Пізніше ідеї Тарасова розвинула педагог із Сум Т. О. Пушкарьова, створивши систему навчання «Росток». Вони вважають, що школа повинна випускати не просто виконавців, а людей, які бажають і вміють приймати власні рішення і пропонувати власні варіанти. Тому основне завдання цієї програми полягає не просто в передачі учням набору готових знань, а в такому розвитку особистості дитини, яке дозволяло б йому самостійно їх здобувати [12].

Програма «Росток» зорієнтована на забезпечення самовизначення особистості, створює умови для її самореалізації. Ця програма розроблена за участю Сумської класичної гімназії, кафедри педагогічної творчості Сумського державного педагогічного університету, а також за допомогою педагогічних колективів у навчальних закладах Київської, Миколаївської, Херсонської, Дніпропетровської, Донецької та ін. областей України у середині 1990-х років. Основна ідея програми – створення умов поетапного розширення системи зв'язків дитини, в яких розкриваються її індивідуальність, створення передумов для розширення її досвіду і реалізації власних потреб та інтересів. У 2014 році молодша школа вийшла з експерименту, і Міністерство освіти рекомендує «Росток» для впровадження в школах України, у старших класах програма залишається експериментальною. Інтегрований навчальний предмет «Навколишній світ» є базовим і вивчається з 1 по 6 класи і є підґрунтям для викладання низки предметів у старшій школі.

Програма насиченіша за класичну, більше завдань на логіку, які часто не мають єдиної відповіді, що дає простір для роздумів. Нині шкіл, де навчають за програмою «Росток», в Україні щонайменше 500. Переважно її використовують для опанування деяких предметів: математика, фізика, біологія, інші вивчаються за класичною системою.

Тому, за словами автора, основне завдання цієї програми полягає не просто в передачі учням набору готових знань, а в такому розвитку особистості дитини, яке дозволяло б йому самостійно їх здобувати.

Не є секретом, що в більшості шкіл до цього часу найбільш затребуваними і цінними якостями учня залишаються зовсім не вміння мислити і творчо підходити до вирішення завдань, а старанність і акуратність. Тамара Пушкарьова та інші педагоги справедливо вважають, що традиційні вчительські установки повинні змінитися принципово новими: «Не копіюй мене і книги, звертайся до різних джерел інформації! Не бери відразу на віру, а старайся докопатися до коріння, до причин. Шукай! Думай самостійно! Пропонуй свої версії. Спробуй!» [10]. Тому основним недоліком традиційного викладання автори програми вважають те, що школа відповідає на питання, які самі школярі не задають, і вчителі при оцінці знань постійно порівнюють учнів один з одним. Дитина повинна зрозуміти, що вона не слухняний виконавець, який живе в системі заборон, а особистість, здатна самостійно шукати варіанти своєї поведінки і вчинків.

Отже, функціонування альтернативних шкіл збагачують сучасне освітнє середовище новими ідеями, відкривають нові можливості експериментально перевірити творчі авторські здобутки, відкривають нові перспективи для шкіл майбутнього.

У статті ми розглянули лише один із напрямів альтернативної освіти, а саме – освітні проекти другої половини ХХ – початку ХХІ ст., які дають можливість поєднати систему класичного навчання з авторськими новаціями. Як і класичне, альтернативне навчання має свої плюси і мінуси. У середній загальноосвітній школі дитина отримує значний багаж знань і умінь, незважаючи на великі навантаження швидко розвивається в освітньому плані. Але безліч додаткових занять, виконання домашнього завдання, оцінювання знань, відсутність індивідуального підходу, постійне принизливе порівняння учнів один з одним можуть привести до непередбачених наслідків як у фізичному, так і психологічному аспектах. На відміну від традиційного, альтернативне навчання побудовано на вільному розвитку дитини. Такі заклади спрямовані на створення комфортного середовища, розкриття здібностей, розвиток дитини як творчої самоорганізованої особи. Звичайно, що така діяльність вимагає і від педагогів, і від батьків значної уваги та зусиль, додаткового часу і постійного самовдосконалення. Поки що, на жаль, питання альтер-

нативної освіти в Україні врегульовані лише частково і більшість альтернативних освітніх проектів мають статус експерименту. Але сучасні інформаційні ресурси привертають все більше уваги до альтернативних освітніх закладів. Безперечно, що за альтернативними школами майбутнє, і зрозуміло, що бажання батьків створити своїй дитині найкращі умови для розвитку зумовило появу значної кількості навчальних закладів нового типу. Природний відбір, пильна увага з боку суспільства поступово виокремлюють найбільш цікаві педагогічні новації, збагачують історико-педагогічний потенціал сучасного вчителя, а наявність альтернативи, безумовно, стане стимулом для оновлення традиційної системи освіти.

Abstract

The article deals with the history of the formation of alternative educational institutions, the essence of an alternative school as a pedagogical phenomenon

The purpose of the author's research is to determine the priorities of alternative pedagogical systems of Ukraine on the example of the author's school of XIX–XX centuries, experience of organizing their studies laid the foundations for modern author schools, outlining their advantages and disadvantages.

The analysis of researches of scientific heritage of the outlined problem, in particular A. Suhomlinskogo, L. Bataliya, L. Ruban, L. Puhovskoy, I. Kravtsa and other researchers have allowed to generalize foreign and national experience of an alternative education, to define the principles of the organization and activity of educational institution in the status of alternative.

By the most interesting national educational projects it is considered the comprehensive program of development of children «Rostock», the program of all-round development of the child «Step by step», the system of the developing training, the complex system of training of N. Guzyika.

In article only one of the directions alternative educations, namely – educational projects which give the chance to combine the system of classical training with author's innovations is considered. Alternative schools are directed to creation of the comfortable environment, disclosure of abilities, development of the child as creative self-organized persons.

As well as classical, alternative training has the pluses and minuses, but existence of alternative schools enrich the educational environment with the new ideas, open new opportunities to experimentally check creative author's achievements, offer new prospects for schools of the future.

Key words: *an alternative training, author's school, alternative school, program of development «Rostock», N. Guzyika's school complex.*

Аннотація

В статті розглядається питання історії становлення альтернативного освіти, вивчається сутність альтернативної школи як педагогічного явища.

Метою авторського дослідження є визначення пріоритетів альтернативних педагогічних систем України на прикладі авторської школи XIX–XX вв., досвід організації освіти яких заклали фундамент сучасних авторських шкіл, визначення їх переваг і недоліків.

Аналіз досліджень наукового спадку позначеної проблеми, зокрема робіт А. Сухомлинського, Л. Баталія, Л. Рубан, Л. Пуховської, І. Кравця і інших дослідників дозволили узагальнити зарубіжний і вітчизняний досвід альтернативного освіти, визначити принципи організації і діяльності освітнього закладу в статусі альтернативного.

Найбільш цікавими вітчизняними освітніми проектами вважаємо комплексну програму розвитку дітей «Росток», програму всебічного розвитку дитини «Шаг за шагом», систему розвиваючої освіти, комплексну систему освіти Н. Гузика.

В статті розглянуто лише одне з напрямків альтернативного освіти, а саме – освітні проекти, які дають можливість поєднати систему класичної освіти з авторськими новаціями. Альтернативні школи спрямовані на створення комфортного середовища, розкриття здібностей, розвиток дитини як творчої самоорганізуючої особистості.

Як і класичне, альтернативне освітнє має свої плюси і мінуси, але саме існування альтернативних шкіл збагачає освітнє середовище новими ідеями, відкриває нові можливості експериментально перевірити творчі авторські досягнення, відкриває нові перспективи для шкіл майбутнього.

Ключові слова: *альтернативне освітнє, авторська школа, альтернативна школа, програма розвитку «Росток», школа-комплекс Н. Гузика.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баталія Л. Порівняльний аналіз альтернативних шкіл Чехії, Польщі і Словаччини / Л. Баталія // Нова педагогічна думка: наук. журн. / Рівнен. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т; гол. ред. М. А. Віднічук. – 2012. – №. 4. – Рівне. URL: <http://www.stationline.org.ua/pedagog/106/19489-porivnyalni-analiz-alternativnix-shkil-chexii-polshhi-i-slovachchini.html>

2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 366 с.
3. Гузик Н. В. Комбінована система М. П. Гузика в контексті навчання дітей історії: Загально-дидактичний і методичний аспекти / Н. В. Гузик. – К.: Плеяди, 2005. – 149 с.
4. Гузик М. П. Комбінована система організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі: Автореферат дис. канд. пед. наук: 13.00.09 / Гузик Микола Петрович; Ін-т педагогіки, АПН України. – К., 2004. – 25 с. URL: http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:sXnF0L3rfjIJ:scholar.google.com/&hl=uk&as_sdt=0,5
5. Джон Д'юї. Демократія і освіта / Д'юї Джон. – Львів: Літопис, 2003. – 294 с.
6. Заболотна О. Альтернативна освіта як предмет наукового дискурсу у вітчизняному та зарубіжному педагогічному просторі / О. Заболотна // Порівняльно-педагогічні студії. – № 1, 2009. pdf. URL: http://www.academia.edu/948689/АЛЬТЕРНАТИВНА_ОСВІТА
7. Закон України «Про освіту». 1852-VIII від 21.02.2017, прийнятий Верховною Радою України 05.09.2017 // Голос України від 27.09.2017 – № 178–179
8. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
9. Побірченко Н. С. Змістовний аспект поняття «авторська школа»/ Н. С. Побірченко. URL: http://intellect-invest.org.ua/rus/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n2_2008_st_7/
10. Пушкарьова Т. О. «Росток» – успішний інноваційний проект» / Т. О. Пушкарьова, Е. В. Воронцова, Л. В. Карачун. URL: <http://www.rostok.org.ua/literatura/publikatsiyi>
11. Сухомлинська О. Чи були школи В. О. Сухомлинського і О. А. Захаренка альтернативними існуючим? / О. Сухомлинська // Рідна школа. – 2010. – № 9. – С. 13–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2010_9_5
12. Тарасов Лев Васильевич. Физика вокруг нас // Потенциал. URL: <http://potential.org.ru/Authors/LevTarasov>
13. Туз А. Альтернативна школа: як вибрати? / Альбіна Туз. URL: http://kiterra.kiev.ua/alt_choice/
14. Цырлина Т. В. Гуманистическая авторская школа как социокультурный феномен XX века: Дис. ... док. пед. наук. 13.00.01 / Т. В. Цыркулына – М., 1999. – 323 с.

References

1. Bataliia, L. Porivnialnyi analiz alternatyvnykh shkil Chexhii, Polshchi i Slovachchyny [*Comparative analysis of alternative schools in the Czech Republic, Poland and Slovakia*] / L. Bataliia // Nova pedahohichna dumka: nauk. zhurn. / Rivnen. obl. in-t pisliadyplom. ped. osvity, Rivnen. derzh. humanit. un-t; hol. red. M. A. Vidnichuk. – 2012. – №. 4. – Rivne. URL: <http://www.stationline.org.ua/pedagog/106/19489-porivnyalnij-analiz-alternativnix-shkil-chexii-polshhi-i-slovachchini.html>
2. Honcharenko, S. U. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [*Ukrainian Pedagogical Dictionary*] / S. U. Honcharenko. Kyiv: Lybid, 1997.
3. Huzyk, N. V. Kombinovana systema M. P. Huzyka v konteksti navchannia ditei istorii: Zahalno-dydaktychnyi i metodychnyi aspekty [*Combined system of M. P. Huzyk in the context of teaching children of history*]. Kyiv: Pleiady, 2005.
4. Huzyk, M. P. Kombinovana systema orhanizatsii navchalno vykhovnoho protsesu v zahalnoosvitnii shkoli: Avtoreferat dys. kand. ped. nauk: 13.00.09 [*Combined system of organization of the educational process in the secondary school*]. Kyiv, 2004. URL: http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:sXnFOL3rfjIJ:scholar.google.com/&hl=uk&as_sdt=0,5
5. Dzhon, Diui. Demokratsiia i osvita [*Democracy and Education*]. Lviv: Litopys, 2003.
6. Zabolotna, O. Alternatyvna osvita yak predmet naukovooho dyskusu u vitchyznianomu ta zarubizhnomu pedahohichnomu prostori [*Alternative education as a subject of scientific discussion in the domestic and foreign pedagogical space*] // Porivnialno-pedahohichni studii. № 1, 2009. pdf. URL: http://www.academia.edu/948689/ALTERNATYVNA_OSVITA_
7. Zakon Ukrainy «Pro osvitu». [*The Law of Ukraine «On Education»*] 1852-VIII vid 21.02.2017, pryiniaty Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy 05.09.2017 / Holos Ukrainy vid 27.09.2017. № 178–179.
8. Pedahohichnyi slovnyk [*Pedagogical Dictionary*] / Za red. M. D. Yarmachenka. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2001.
9. Pobirchenko, N. S. Zmistovnyi aspekt poniattia «avtorska shkola» [*The meaningful aspect of the concept «author's school»*] / N. S. Pobirchenko. URL: http://intellect-invest.org.ua/rus/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n2_2008_st_7/
10. Pushkarova, T. O. «Rostok» – uspishnyi innovatsiinyi proekt» [*«Rostok» is a successful innovative project*] / T. O. Pushkarova, E. V. Vorontsova, L. V. Karachun. URL: <http://www.rostok.org.ua/literatura/publikatsiyi>
11. Sukhomlynska, O. Chy buty shkoly V. O. Sukhomlynskoho i O. A. Zakharrenka alternatyvnymi isnuuiuchym? [*Have the schools of V. A. Sukhomlynsky and*

O. A. Zakharenko been Alternative to the Existing Schools?] / O. Sukhomlynska // *Ridna shkola*. 2010. № 9. S. 13–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2010_9_5

12. Tarasov, L. V. *Fyzyka vokruh nas [Physics around us]* // Potentsyal. URL: <http://potential.org.ru/Authors/LevTarasov>

13. Tuz, A. *Alternatyvna shkola: yak vybraty? [Alternative School: How to Choose?]*. URL: http://kiterra.kiev.ua/alt_choice/

14. Tsyrylna, T. V. *Humanystycheskaia avtorskaia shkola kak sotsyokulturnyi fenomen XX veka: Dys. ... dok. ped. Nauk [Humanistic author's school as a socio-cultural phenomenon of the twentieth century: Dis. ... doc. ped sciences]*. 13.00.01 / T. V. Tsyrylna. Moskva, 1999.